

DOKUMENTUM

EGY ISMERETLEN PÁLOS ISKOLADRÁMA

Az iskoladráma, a színműirodalomnak ez a sajátos ága, a reneszánsz irodalmi terméke. A meghatározott céllal alkotott műveket az első időszakban sátoros ünnepek – karácsony–húsvét–pünkösd – alkalmából adták elő, az iskola felsőbb osztályos tanulói. Később már más alkalmakat is megragadnak egy-egy színdarab megírására és előadására. Így megfelelő indokul szolgálhatott az iskola patrónusának vagy nevezetesebb vendégének fogadása, megbecsült tanárainak jubileumi ünneplése, de ezek mellett kiválhatta egy névnapi s esetleg lakodalmi tiszteletadás szándéka is. A szerzők rendszerint a rendező iskola tanári karából kerültek ki, akik egyben az általuk szerzett darabnak a színpadra állítói is voltak. Megesett azonban az is, hogy az iskola egy-egy tehetségesebb tanulójának darabját is eljátszották. A latin iskolákban a 15. századtól kezdve egészen általánosak már a színielőadások. Igazi virágzási korát Németországban élte meg. Izgalmassá és érdekfeszítővé akkor vált, mikor a lutheri reformáció tanításainak hirdetői és terjesztői a reformáció igazságainak hirdetésére kezdik felhasználni ezt a népszerű drámai formát. Így és ekkor jutott bele az iskoladráma az élet sűrűjébe, amikor ama korszak vallási küzdelmeiben is hathatós eszközzé válik a szenvedélyes szellemi tornán.

A reformáció és ellenreformáció küzdőterén a szembenálló felek számára az iskoladráma is népszerű szellemi harci fegyver. A protestáns iskoladrámák szerzőinek éppen nem volt nehéz dolguk. A római katolikus egyháznak és benne a papságnak korabeli túlzott elvilágiasodása, anyagiassága, alacsony szellemi szintje, lelki terrorja bőven kínáltak támadási és pellengérré állítási lehetőséget.

Hazánkba a nyugati főiskolákon tanuló ifjúság révén jutott el az iskoladrámáknak a reformációs németországi változata. Amikor azután a reformáció és ellenreformáció harcainak heve lelohadt s a hitviták elmúltak és hatni kezdett a felvilágosodás szellemi irányzata, akkor váltott át az iskoladráma tulajdonképpeni rendeltetésének útjára. Arra, hogy szórakoztatva etikai nevelőeszköz legyen, sőt a pálosoknál és

a piaristáknál nemzeti önértetre és hazafiságra buzdító, tanító módszer is legyen. A jezsuita kozmopolitizmussal szemben ezek a szerzetesrendek a szülőföld, a haza szeretetére nevelnek, társadalmi jogegyenlőséget hirdetnek. De ugyanakkor a maradiság kigúnyolásával és egy-egy jellegzetes osztályfigura célpontba állításával, szatirikus bemutatásával a haladás iránymutatóivá lesznek.

A pálosok iskoladráma-termésében és előadásában, Pápán levő iskolájuk vitte a vezérszerepet.

Itt a pápai pálos iskolában, másutt szokatlan bőséggel árad és buzog az iskoladráma forrása és folyama. Táncz Menyhért, a pápai születésű s egyben helybeli diák és szerzetestanár, a ránk hagyott iskoladráma gyűjteményében azt állítja az 1766/67 évben összeállított kéziratot gyűjteménye előszavában hogy Pápán öt év óta nagyon virágzik az iskolai színjátás.* Ő maga éppenséggel körülbelül húsz pápai előadott iskoladráma leírását mellőzte el a gyűjteménye összeállításánál és lemásolásánál. Ez a megjegyzés elárulja a pápai pálos iskola bőséges dráma-termését, de fontos adattal szolgál az iskola szellemi színvonalának minőségéről is. A színművek és azoknak előadásai semmiképpen nem maradhattak hatás nélkül, a város kulturális életében.

Igen nagy vesztesége 18. századi irodalom és kultúrtörténetünknek az, hogy ebből a bőséges pápai iskoladráma termésből alig néhány maradt reánk. Éppen ezért nagy nyereség számunkra, ha a kutatónak sikerül váratlanul rábukkannia egy-egy lappangó és irodalom-történetünkben eddig ismeretlen darabra, vagy éppen csupán programra.

Az az iskoladráma, amelyről az alábbiakban szó lesz, nem teljes szövegében maradt reánk, hanem egy nyomtatott program formájában. Benne Pápa város történelmének egyik keserves és az egész lakosságra súlyos megpróbáltatást hozó epizódját dolgozta fel az ismeretlen szerző.

Mielőtt ennek az eddig lappangott iskoladrámának ismertetésére rátérnénk, szót kell ejtenünk tömören a pápai pálos iskolai színjátás kezdeteiről és egyben arról a történelmi helyzetről, amelyben az iskoladráma játszódik.

Virágzó színjátásuk akkor kezdődött, amikor intézetük Pápán archigimnáziummá lett. Amikor ennek új épületét 1761-ben felépítették, ebben már gondoskodtak arról, hogy színjátékok előadásai tartására alkalmas terem is épüljön. Táncz Menyhért kéziratot gyűjteménye szerint az új iskola felavatásakor, 1761 június 1-én a *Pál* című

*MTA kéziratára RUI 4° 56 sz.

szomorújátékot játszották, melyben a pálos rend alapítójának, Remete Szent Pálnak életét jelenítették meg. Ez lehetett az első színjáték, melyet előadtak s inkább az örömnek és a hálaadásnak lehetett ez játéka, mint a szomorúságnak. Adataink szerint a színjátékok előadására alkalmas nagyterem, az új iskola első emeletén volt. Korábban az algimnázium roskatag épületében, nem volt színjátékok bemutatására alkalmas épületrész.

Maga az iskoladráma program, amely kutatásunk során előkerült, egy valóságosan is lejajlott történelmi eseménnyel foglalkozik Pápa városának életéből, melyet a történelemkönyvek az 1600-ik évi vallonlázadás címen említenek s ismernek. Tehát nem csupán keletkezésének és előadásának helye Pápa, hanem maga a játék témája, eseménye és cselekménye is Pápán játszódik. Mindenesetre érdekes az, hogy keletkezésének és előadásának idején, 1772-ben is megjelenik egy iskoladrámában a török motívum. Mellette azonban erőteljes hangsúly esik a szülőföldnek és a hazának szeretetére is.

Pápa a történet cselekménye idején végvár és mint minden a császár birtokában levő végvárban, itt is túlnyomó többségében idegen zsoldosokból állott a védőrség. A német, spanyol, vallon (francia) zsoldosok nagy többsége mellett, a magyar katonaság a védőrségben csak kicsiny töredék. A várnak a kapitánya azonban nem csupán a drámában, hanem a valóságban is akkor Maróthy Mihály volt, alkaptányai pedig Sklakovics Farkas és Bakács Sándor. A lázadás oka a valóságos történeti helyzetben is az volt, hogy már hosszú ideje nem kaptak zsoldot a várőrség tagjai. A legtürelmetlenebbül a vallonok követelték zsoldjuk kifizetését. A Habsburg császár hadi kincstára azonban üres, nem tud fizetni és ígérekkel próbálja lecsendesíteni a háborgó indulatokat. Az ígéretések mögött azonban az a szándék lappang, hogy másunnan odairányított katonaságot helyeznek a várba és azoknak révén a lázadókat lefegyverezve oldják meg az egyre kritikusabbá váló helyzetet. E titkos szándékot azonban a lázadók megelőzik. Lefogják a vár kapitányát és a tiszteket, lefegyverzik a német és magyar katonaságot. Miután a várat hatalmukba kerítették, kiengedték a török rabokat és azzal az üzenettel küldték őket Székesfehérvárra Dervis pasához, hogy a pápai várat százezer aranyért átadják neki, ha ők maguk egyúttal szabadon elvonulhatnak.

A császár sem télen. Követet küld, de szóba sem állnak vele. Ekkor következik a hadászati megoldás, de a várat nem sikerül bevenni. Két fővezér is meghal, aki vissza akarja foglalni a várat: Schwartzberg golyótól találva esik el, Redert a táborban kiütött ragályos betegség viszi el. Közben Székesfehérvárról megjönnek a küldöttek egy török

csapattal, néhány szekérnyi élelemmel s tízezer arannyal. Ezért azonban nem adják át a várat a lázadók.

A harmadik fővezér, Nádasdy Ferenc szoros ostromgyűrűt von a város köré. Könnyű magyar huszárjai állandóan ott cirkálnak a vár körül, s éberem figyelik a bent történeteket. Megtudják a filmbe és kalandregénybe illő szökéssel megszabadult Wathay Ferenctől, hogy bent egyenletlenség és éhség uralkodik. A lázadók végszükségbe jutva augusztus 9-én éjszaka, miután a vár árkat deszkával és szalmával befödtek kilopódtak a várból s a városból. Ámde Nádasdy huszárjai észrevették őket s utánuk eredve Városlődnél véres küzdelemben jórészt megsemmisítették őket. Az elhurcoltakat is kiszabadították, így Maróthy várkapitányt is. Akiket elevenen fogtak el, azokon irtózatosszűt állottak. Némelyeket elevenen nyúztak meg, másokat a Tapolcán működő vízimalmok forgó kerekeire kötöztek, sokakat zsűpszalmába kötözve elevenen perzseltek meg, voltak akiket nyakig a földbe ástak s vasgolyókkal kugliztak rájuk, ismét másokat nyársra húztak és izzó parázson forgatva elevenen megsűtöttek. Az eseményeket Wathay Ferenc emlékirataiból is ismerjük, aki Maróthy meglátogatására bekéredzkedett a várba, de a vallonok már ki nem engedték. Kalandos szökését ő maga beszéli el.

Az 1772-ben színre került pálos iskoladráma végeredményében ilyen történelmi háttérből kiindulva, a város életében tragikus esemény feldolgozásával akar nevelni és tanítani. Megőrzi a történelmi hűséget. A darabban szereplők is pár kivételtől eltekintve valamennyien az eseményekben részt vett történelmi alakok. Pécsi is valójában Petz császári követ, Motta pedig LA MOTTE francia főtiszt a vallonok, és a vár parancsnoka a lázadók élén. Csupán Bendekuczai pásztor és a török nevek lehetnek költöttek, hiszen a raboknak neveit aligha ismerhették a darab írásának és színre vitelének idején.

A történelmi háttér megismerése után, ismerkedjünk meg teljes egészében, a nyomtatott iskoladráma programmal is. A szöveget betűhíven közöljük.

PÁPA VÁRASÁNAK
VÍTTATÁSA
MELLYET
KOMÉDIAI JÁTÉKBAN
LEÁBRÁZOLT
AZ ÖTÖDIK és HATODIK
ISKOLABÉLI IFFJÚSÁG
PÁPÁN,
1772-dik Esztendőben
Szent Mihály Havának 8-dik napján.*

A' JÁTÉKNAK ÁLLAPOTTYA

Mátyás Romai Császár, Magyar országnak ezen néven második Királya alatt azon Francia katonák, kik a' magyarok segítségére küldettek a' Pogány töröknek ostromi ellen Pápa Városában helhezttetvén, iszonyú és hallatlan pártütést indéttának, el-annyira: hogy frigyet is kötöttek a' törökkel, azzal mentetvén hit szegéseket, hogy a' Romai Császár az őket illető katona Zsoldot törvénytelenül tülök el-vonta légyen. Ezeknek le-csendesítésére mivel se kérelemmel, se jó tanáccsal a' magyarok semmire nem mehettek, el-tökéltették, hogy hadi erővel ki-kergetnék a' városból a' pártütöket, ammint végtére be- is tellesedett.

Igy emlékezik Istvánfi magyar ország Krónikájában az harmincz kettődik könyvben. Némellyeket hozzá téssen a' játékos költemény.

A' Játék helhezttetik Pápán, többnyire a' Tüzes kapunál.

*Stromata Hungarica. G. XXIII. 2. 11. Coll. 68.

A' BESZÉLGETŐ SZEMÉLLEK

Svorczemburg	Zobotin Imre	
Nádasdi	Hollósi Pál	
Kolonics	Gácsi Gergely	
Marothi	Káldi János	
Ennek fia Josef	Viglesi Imre	
Sklakovics	Békási Ferencz	
Pécsi	Pfagl Pál	
Bakácsi	Ábrahámfi Ferencz	
Bendekuczi Pásztor	Parájcz Mihály	
Finus	Ányos István	
Motta	Jánosi Josef	
Enrik	Pollinger Ferencz	
Achmet	Csoknyai Josef	
Mustapha	Zobotin János	} Törökök kik a' Pápai fogság- ban hevertek.
Zaira	Pap András	
Bajazet	Bacsák Antal	

Ezek után következnek a' Katonák, Énekesek, és a' többi.

ELSŐ VÉGEZET

I. KI-MENETEL

Finus Francia tiszteivel együtt a' Pártütésrül tanácskozik de látván oda közelgetni Marothit a' várbéli kapitánt, egy kevésse el-mén, hogy katonáit rendbe szedgye.

II. KI-MENETEL

Marothi Josef fiát a' városnak, és az országnak állapotjáról oktattya, azomba eszre vévén a' Francziaknak partos készüléteket, a' Gyermekeket el-küldi Sklavovicsért, 's több katonáiért, maga pedig

III. KI-MENETEL

Ott maradván vasra verettetik.

IV. KI-MENETEL

Sklakovics, Pakácsi, 's egynéhány magyar katonák hogy marotit, és magokat védelmeznék öszve ütköznek a' Francziakkal, de végre meg-győzöttetvén, a' tömlöczbe tétetnek.

V. KI-MENETEL

Achmet török vezér el-érkezik Fejérvárrúl egy holnapra való katona zsoldal segétkot.

VI. KI-MENETEL

Mustapha, Zajra, Pajazeth nagy háladással köszönik a Franciaia vezérnek szabadságokat, a' ki minden hivsigét tovább-is ajánlya a' töröknek, és a' várfelé indul, de

VII. KI-MENETEL

Látván Pécsit a' császári követet előbb ezt el-kergeti, nyilván üzenvén a' Romai Császárnak ellenkező akarattyát.

VIII. KI-MENETEL

Pécsi Svorczemburnak el-beszéli a' Francziáktúl vett üzenetet, azután maga vissza siet a' Császárhoz, Svorczemburg pedig, Nádasdi Kolonics a' városhoz vezetik seregeket, hogy éjre fordulván az idő titkon rajtok üthetnének a' Pártütőkön.

IX. KI-MENETEL

A' Francziák meg-sajdétván Svorczemburgot keményen ellent állonak, el- is kergetik seregével együtt.

MÁSODIK VÉGEZET

I. KI-MENETEL

A' Török rész kételkedvén a' Francziának állandóságában, azért csak igiretekkel biztattya Mustapha által Finus Fővezért, és kéri egyetembe, hogy Maróthit halálra hajtaná; mellyre nézve

II. KI-MENETEL

Finus a' rabokat a' Tömlöczből ki-vezettetvén, Sklakovicsot kemény munkára kényszeriti; Marotit pedig fiával együtt halálra kárhoztattya.

III. KI-MENETEL

Maróthi sok keserves panaszolkodási után, mindön a' két ór-állók között menne a' büntető helyre hirtelen ki-ragagya egyik Katonának fegyverét, és ugyan azzal mind a' kettőt meg-öli, azután

IV. KI-MENETEL

Nádasdival (kit Svorczemburg hogy az ellenségnek titkait alomba meg-tudni bé-küldött a' városba) szembe ütközik, és ugyan ennek kezdi el-beszélni mind maga sorsát, mind az ellenkező félnek állapottyát, de meszirül szemlélvén némelly Francziakot egymástúl el-válnak; Nádasdi vissza tér, Marothi fiával együtt imitt amott titkollya magát.

V. KI-MENETEL

Finus Achmettel tanácskozván az el-kezdettt pártütésnek tóvább való folamottyarúl.

VI. KI-MENETEL

Érti Mustapha által hogy Svorczemburg ismét közel lenne a' városhoz melyre semmit meg-nem rettenvén, katonáihoz indul.

VII. KI-MENETEL

Motta és Henrik titkon Visgallyák a' tüzes kapun kívül Svorczemburg seregit, melyet-is látván hirtelen vissza térnek a' városba.

VIII. KI-MENETEL

Nádasdi azomba el-érkezik a' maga féle táborához, és a' Francziáknak erőtlenségéről tudóséttya Svorczemburgot; a' ki-is legottan rendbe szedvén katonáit ostromolni kezdi a' várost. De

IX. KI-MENETEL

A' Francziáknak titkos fortélyi által véletlenül el-esik. Mellynek okáért Nádasdi erőssen bátoréttya katonáit, és a' tüzes kapuig veri az ellenséget.

HARMADIK VÉGEZET

I. KI-MENETEL

Nádasdi Kolonicsal a' múlt ütközetnek változó ki-meneteléről beszélgetnek; ez azután a' seregnek tekintetére mégyen, amaz pedig

II. KI-MENETEL

Némelly Francia roboktúl, kiket életbe meg-foghattak, tudakozza az ellenségnek mindennemű állapotját.

III. KI-MENETEL

Pécsi vissza érkezvén a' Romai Császárnak végezete szerint Nádasdit, fő hadi vezérnek rendeli, mellyre nézve ez katonait a' viadalra biztatván,

IV. KI-MENETEL

Egy . . . követtül érti, hogy már a' Francziak kétségben esvén szökéssel akarják magokat védelmezni; azért a' városfelé mozdéttya seregét.

V. KI-MENETEL

Az alatt a' Francziák némelly titkos úton a' Bakonyi Erdők felé szökdösnek; De

VI. KI-MENETEL

Nádasdi a' Pásztortúl meg-tudgya merre igyekeztek, azért Keménnyen utánnok indul, ugyan-is a' Bakonyi Erdőkben el-éri a' pártütöket, és ott az el-követett hit szegésért különös kinokkal bünteti.

VII. KI-MENETEL

Maróthi és Sklakovics nem tudván jó végét az ütközetnek, a' félelem, és reménség között várják vissza Nádasdit; azomba meszirül a' magyar Katonáknak éneklésit hallják.

VIII. KI-MENETEL

És Nádasdinak mind magok, mind a' városnak örvendetes szabadságát nagy tisztelettel köszönik.

*

Nem elemezzük részletesen e pápai pálos magyar nyelvű iskoladrámát, de a szerintünk belőle adódó és az előadása idején is adódhatott tanulságokat röviden összefoglalva levonhatjuk.

Annak a jelenetnek alapján, ahol „Marothi Josef fiát a városnak és az országnak állapotjáról oktattya” – bizonyosan nem tekinthető merésznek az a következtetésünk, hogy ez a színjáték az otthon, a szülőföld és a haza szeretetére akarta oktatni mind az előadó diákokat, mind a nézőtéren ülő közönséget. De mindemellett gondolhatunk arra is, hogy meggyőződéses komolysággal figyelmeztetni igyekezett, miszerint az egymással kötött szerződéseket és megállapodásokat a szerződő feleknek kölcsönösen s becsületesen meg kell tartaniuk. A zsoldos, aki szolgálatával teljesíti a kötésben vállalt kötelezettségét, joggal elvárhatja, hogy az őt szolgálatába fogadó másik fél hasonlóképpen ugyanezt teszi, vagyis a kialakított bért az arra rendelt időben pontosan kifizeti. Mindkét fél részéről törvény- és szerződésszegés – a dráma szerint hitszegés – ha a vállalt kötelezettségnek nem tesznek eleget. A lázadás mégis megbocsáthatatlan bűn, amit a legnagyobb szigorral kell megbüntetni. Lám, a várórségnek többi része a lázadó vallonokon kívül türelemmel várt és közülük senki sem csatlakozott a törökökkel cimboráló árulókhoz.

Marothi „sok keserves panaszkodási” a bilincsekben és a börtönbelen elszendvedett sanyarú sorsáról árulkodnak. Már kiforgatták minden vagyonából. Azonban a kilátásba helyezett szomorú vég ellenére a becsület, a helytállás és a hűség útján marad hírnevéhez méltó magyar katona módjára és nem lesz árulójává a rábízott városnak, valamint egyúttal hazájának. Magatartása az érzelmekre ható erkölcsi példa.

A színjátékot befejező részben, amikor Nádasdi a „Bakonyi Erdőkben el-éri a pártütőket, és ott ez elkövetett hitszegésért különös kinokkal bünteti” őket, szerintünk arra óhajtott tanítani a mű szerzője és az előadás, hogy az elkövetett bűnöknek mindenkor következménye is van. A bűnösnek lakolnia kell és a bűnért meg kell fizetnie saját magának a súlyos árat. Szerzőnk tehát óvni akar az árulás, a gonosz cselekedetek és a lázadás bűnétől, egyben pedig a türelem, a helytállás és a hűség etikai elemeit építi és erősíti a lelkekben.

Témánk tárgyához nem tartozott szorosan hozzá az, hogy részletesen írjunk a pálosok iskoladrámáiról és iskolai színjátszásának történetéről. Célkitűzésünk csakis ennek az egyetlen, irodalomtörténetünkben eddig ismeretlen pálos iskoladrámának, illetve programnak a bemutatása, ismertetése, közreadása volt. Ezt szem előtt tartva és a terjedelem kötöttségére való tekintettel, mondandónkkal szemben ne legyen szigorú kritikus az igényes olvasó.

NÁDASDY LAJOS